

Colecția ALEPH
Coordonator: SANDU FRUNZĂ

Editor: MIRCEA PETEAN
Coperta: CRISTIAN CHEȘUȚ

© Editura LIMES, 2004
Str. Snagov, 3/19
400420 Cluj-Napoca
Tel./fax: 0264/544109; 0723/194022
Email: edituralimes@yahoo.com
ISBN: 973-7907-58-2

MOSHE HALBERTAL

EZOTERISM ȘI EXOTERISM
Restricțiile misterului în tradiția iudaică

Editura LIMES
Cluj-Napoca, 2004

Colecția ALEPH
Coordonator: SANDU FRUNZA

Editor: MIRCEA PETEAN
Copertă: CRISTIAN CHESELT

EXOTERISM ȘI EZOTERISM

Restricțiile misterului în tradiția iudaică

Libris.RO
Nr. Magazin: 1419
400120 Cluj-Napoca
TEL. fix: 0264 544100, 0770 194022
Email: editura@libris.ro; info@libris.ro
ISBN: 978-9975-35-1

Libris.RO
Nr. Magazin: 1419

CUPRINS

1. INTRODUCERE	9
2. PARADOXUL EZOTERISMULUI: „Și nici despre Car de unul singur“	15
3. ASCUNSUL ȘI SUBLIMUL Viziune și restricție în Biblie și în literatura talmudică	22
4. ETICA VIZIUNII Atitudinea misticismului evreiesc timpuriu cu privire la vederea Carului	29
5. TĂINUIRE ȘI PUTERE Magie și ezoterism în literatura hekhalot	41
6. EZOTERISM ȘI COMENTARIU Ibn Ezra și exegeza ezotericului	49
7. TĂINUIRE ȘI EREZIE Astrologia și misterul Torei	60
8. DUBLUL LIMBAJ ȘI PUBLICUL DIVIZAT ÎN „GHIDUL RĂTĂCIȚILOR“	66
9. ÎNCĂLCAREA GRANIȚELOR EZOTERICULUI Tăinuire și dezvăluire în ezoterismul lui Maimonide	78
10. DE LA ORALITATE LA SCRIERE Aluzie, dezvăluire și ortodoxism în Cabala timpurie	88
11. CUNOAȘTEREA DEZVĂLUITĂ ȘI CUNOAȘTEREA TĂINUITĂ Cabaliștii din Gerona – Rabbi Azriel și Rabbi Yaakov bar Șešet	96
12. TRADIȚIE, CUNOAȘTERE TĂINUITĂ ȘI EZOTERISM Taină și sugestie în Cabala lui Nahmanide	104
13. DE LA TRADIȚIE LA LITERATURĂ Șem Tov Ibn Gaon și critica literaturii cabalistice	117

14. „LĂRGIREA FERESTRELOR COLIVIEI“
 Șmuel Ibn Tibon și sfârșitul epocii ezoterismului..... 130
 Respect pentru oameni și cărți

15. EZOTERISMUL, PREDICILE ȘI PROGRAMELE DE STUDIU
 Ya'akov Anatoli și dezvăluirea misterului 140

16. AMBIVALENȚA MISTERULUI
 Disputa cu privire la filozofie la începutul secolului al XIV-lea..... 146

17. CONCLUZIE
 Ezoterism, nemulțumire și coexistență 163

„Lucrurile pe care nu le poți vedea decât dacă te împiedici de ele“
Sefer Habahir

1. INTRODUCERE

Ezoterismul presupune conștientizarea existenței tănuitului și ascunsului, a cărui cunoaștere și experimentare este de o importanță decisivă sau chiar salvatoare; această conștientizare cunoaște o diversitate de exprimări. Ceea ce au în comun formele variate pe care le ia conștiința ezotericului este prezumția că, dincolo de ceea ce este revelat, se află un nivel de semnificație autentic, profund și real. Așadar, învățăturile ezoterice avansează ideea unor stadii diferențiate de alienare față de cognoscibilul existenței, față de religia revelată sau față de percepția alterității în raport cu comportamentul uman. La polul opus concepției ezoterice se situează gnosticismul, care consideră ființele umane drept ostatice ale unui demiurg malefic, intrigant; acesta atribuie cunoașterea ezoterică a existenței unei divinități neîntinate și străine universului. Această cunoaștere îi eliberează pe oameni de sclavia lor. Trăsătura fundamentală, comună tuturor formelor de ezoterism, în ciuda diferențierilor atitudinale la nivelul relației revelat-ascuns vizează distanțarea și alienarea. Există atitudini opuse ezoterismului alienat, gnostic, care consideră ezotericul nu ca pe un substitut al revelatului, ci ca pe un fel de subdiviziune profundă a sa, care investeste revelatul cu semnificație. Conform acestor accepțiuni, cognoscibilul existenței, sfintele scripturi și uneori și comportamentul uman constituie structuri simbolice care exprimă aspectul ascuns al acestora.

Ezoterismul se regăsește în diverse forme de gândire. Apare în contexte teologice și magice, în care se face apel la cunoașterea tainică a divinității și a universului sau în alte domenii, ca formă de exegeză a lucrărilor canonice ce dezvăluie un nivel codificat de semnificație.

Ezoterismul cunoaște o formă seculară, care stă la baza explicațiilor socio-politice care avansează ideea că nimic nu este așa cum pare și că societatea este, de fapt, guvernată de organizații secrete care manevrează sfori ascunse. În politică, ezoterismul la nivel mentalitar generează un teren fertil pentru o multitudine de teorii ale conspirației, care presupun existența unor centre ascunse de putere în spatele a ceea ce par a fi acțiuni individuale, necorelate. Concepția psihanalitică, ce susține că acțiunile oamenilor sunt determinate de o

parte reprimată, ascunsă a conștiinței, este, de asemenea, o ipostază complexă a concepției ezoterice.

Complexitatea structurală a cunoașterii ezoterice permite includerea unor tehnici multiple, variate, de a accede la ceea ce este ascuns: adoptarea unui raționament care să permită accesul în profunzimea structurii metafizice a ființei, prin utilizarea stărilor alternative ale conștiinței, pentru a facilita pătrunderea psihologică de la alte nivele, folosirea diferitelor tehnici magice, interpretarea viselor în vederea revelării nivelului reprimat al ego-ului, pentru a împiedica cenzurarea internă etc.

Unele teorii asupra universului sau asupra societății nu au nici o legătură cu revelatul lucrurilor. Spre exemplu, în fizica modernă se postulează existența unor particule care nu au fost observate niciodată; apoi, marxismul susține că dezvoltarea ideologică și economică pe care o cunoaște societatea este determinată de nivelul de dezvoltare a mijloacelor de producție. Totuși, prăpastia uriașă dintre aceste teorii și ceea ce ni se dezvăluie nu este suficientă pentru a le putea considera învățături ezoterice. În plus, este necesar ca existența ezotericului să fie tănuțită intenționat și disimulată (condiție care nu este îndeplinită în cazul fizicii moderne, de exemplu), sau ca, în esență, ezotericul să fie exprimat doar prin simboluri indirecte. Se poate spune că ceea ce caracterizează toate formele de ezoterism este metafora „cheii“. Despre ezoterici nu se poate afirma că înțeleg, interpretează și explică, ci mai degrabă că deschid, descifrează, eliberează și revelează¹.

Oricum, acești factori nu explică îndeajuns ezoterismul. Dincolo de mentalitatea ezoterică, ce postulează existența ezotericului și caută să îl atingă, cunoașterea ezoterică alcătuiește un set de învățături a căror răspândire este restricționată. Aceste îngărđiri au drept scop filtrarea atentă a auditoriului, în cazul transmiterii prin viu grai și stabilirea unor reguli privind copierea și distribuirea lor și ulterior, tipărirea cărților. Ca urmare a acestor restricții, s-au dezvoltat strategii complexe de codificare, limbaj dual și scriere, care au facilitat transmiterea informațiilor secrete aleșilor virtuoși, fără a se opera o filtrare preliminară în cadrul comunității ascultătorilor sau cititorilor. În plus, s-a dezvoltat o rețea complicată de tehnici exegetice unice

¹ „Datorită păcatului său omul nu știe ce se află în ceruri; căci dacă nu ar fi fost acesta, ar fi primit cheile și ar fi aflat cum au fost create cerul și pământul“ (*Avot de Rabbi Natan*, versiunea A, capitolul 39, ediția Shechter, p.116).

indispensabile pătrunderii sensului profund al învățăturilor. Firește, tradițiile strict ezoterice nu au fost puse pe hârtie deloc. Transmiterea prin viu grai facilitează controlul asupra identității destinatarilor și supravegherea constantă a ceea ce este revelat și clarificat prin intermediul conversației. Scrisul, chiar și în formă voalată, este o lărgire a ferestrelor celor mai stricte îngărđiri ale ezoterismului. O persoană care își pune pe hârtie cuvintele încearcă să tranșeandă prăpăstiile spațiului și timpului dintre el și cititorii săi, care nu sunt interlocutorii săi imediați. O dată ce cuvintele au fost încredințate scrisului, el nu mai poate să limiteze accesul la ele, decât dacă a avut grija să scrie într-o manieră voalată². Midraș utilizează distincția dintre propovăduirea scrisă și vorbită în contextul polemicii anti-cristice, pentru a explica existența Legii Orale:

„Rabbi Yehudah bar Șalom spuse: «Moise a cerut ca Mișna să fie dată omului în scris, dar Atotputernicul, binecuvântat fie El, a știut că oamenii vor traduce Tora și o vor citi în greacă și vor spune ‘noi suntem poporul lui Israel’. Dumnezeu i-a spus lui Moise: ‘voi scrie o mare parte din Tora’ și astfel {9} ‘vor fi considerați străini’ (Hosea 8:12). De ce să faci Dumnezeu asta? Pentru că Mișna este misterul lui Dumnezeu și El îl divulgă numai celor îndreptățiți, după cum stă scris (Psalmii 25, 14): ‘ecretul lui Dumnezeu este dat celor cu teamă de El’»“ (Midraș Tanhuma, Vayera 5).

Traducerea Torei Scrise este descrisă în acest pasaj ca un act de uzurpare a unei relații exclusiviste – un fel de furt teologic și literar comis de creștinătate. Evitarea scrierii Mișnei, considerată „misterul lui Dumnezeu“ asigură poporului lui Israel exclusivitatea statutului de popor ales și confident al lui Dumnezeu. Pe lângă legătura pe care Midraș o stabilește între ezoterism și transmiterea orală, acest pasaj ilustrează un alt element important al ezoterismului – legătura dintre ezoterism și statut. Restricțiile cu privire la răspândirea cunoașterii și la relația dintre cunoaștere, statut și putere îi conferă ezoterismului un rol important în determinarea stratificării sociale³. Ezoterismul este, printre

² Se poate menționa faptul că situația este inversă în cazul societăților în care știința de carte reprezintă o raritate. În asemenea societăți, precum cea din Mesopotamia, scrisul reprezintă o garanție a ezoterismului, în vreme ce transmiterea orală este mai accesibilă publicului larg.

³ Expresia midrasică *mystorin* (*mysterion*) este folosită de asemenea cu referire la poruncile care nu sunt tănuțite, precum circumcizia și Paștele, dar care subliniază

alte, un mijloc de protecție a pozițiilor privilegiate ale unui grup în societate prin restricționarea răspândirii cunoașterii care îl investește cu statutul său⁴.

Această lucrare își propune să cerceteze fenomenul învățaturii ezoterice în tradiția evreiască în contextul său cultural și social. Analiza diverselor poziții ale teoriilor ezoterice evreiești cuprinde majoritatea cercetărilor cantitative și calitative referitoare la gândirea medievală iudaică. Mișcările principale ale acestei gândiri s-au autodefinit drept esența ezoterică a tradiției evreiești și drept înțelesul său profund, intern. Cu toate acestea, fenomenul ezoterismului – fără legătură cu sensul său particular – a fost puțin discutat. Leo Strauss a realizat muncă de pionierat prin tratarea ezoterismului ca pe un element independent în relația dintre filozofie și societate⁵; recent, Sarah Klein-Breslavay a analizat sistematic conceptul de ezoterism la Maimonide⁶. Mai mulți învățați s-au ocupat de acest concept în tradiția cabalistă: Gershom Scholem a publicat și analizat, printre alte texte, importanta epistolă a lui Isaac Orbul cu privire la răspândirea Cabalei. Yosef Dan a descris și analizat tradiția ezoterică la așchenazi și răspândirea ei de către Rabbi Eliezer din Worms. Moshe Idel a identificat elemente importante de ezoterism prin analiza opoziției dintre Cabala în general și cabala lui Nahmanide, pe de o parte și cabaliștii din Gerona, de cealaltă. Yehuda Liebes și Eliot Wolfson au analizat doctrina ezoterică în Zohar. În paralel cu discuția pe marginea acestor studii, mă voi axa pe următoarele întrebări: Care sunt motivațiile interne prin care tradițiile ezoterice își justifică propria existență, în special în lumea evreiască, în care, în aparență, democratizarea cunoașterii a avut o mare importanță? În ce fel coexistă învățăturile ezoterice și tradiția revelată și care este relația dintre

statutul special al Israelului față de păgâni. Vezi M. BREGMAN, „*Mishnah as Mysterion*“, articol (ebraică), Ephraim Elimelech Urbach Memorial Volume.

⁴ Cel dintâi care a remarcat și a comentat pe larg fenomenul ezoterismului din punct de vedere social a fost Georg Simmel. În legătură cu aceasta, vezi „*The Sociology of Georg Simmel*“, ed. and tr. K.H. Wolff, New York, 1964. Pentru o prezentare amplă a ideilor lui Simmel, vezi B. NEDELMANN, „Geheimhaltung, Verheimlichung, Geheimnis: einige soziologische Vorüberlegungen“, din *Secrecy&Concealment, Studies in the History of Mediterranean&Near Eastern Religions*, ed. H.G.Kippenberg&G. Stroumsa, Leiden, 1995, p. 1-16.

⁵ Vezi L. STRAUSS, *Persecution and the Art of Writing*, Chicago, 1952.

⁶ Vezi KLEIN-BRESLAVAY, *King Solomon and Philosophical Ezotericism in the Teachings of Maimonides*, Ierusalim, 1977 (ebraică).

diferitele învățături ezoterice care concurează cu tradiția revelată? Cum influențează ezoterismul dezvoltarea elitelor, a elitelor de rang secund și a mulțimilor? Cum se pot dezvălui învățăturile ezoterice și ce se întâmplă o dată ce aceste învățături au fost revelate? Pornesc de la o bază comună tradițiile ezoterice care pretind că religia revelată are o structură profundă, care constituie punctul culminant al dramei religioase?

Ezoterismul în tradiția evreiască a apărut în Evul Mediu. Principalele curente în gândirea iudaică din această perioadă – filozofia, Cabala, astrologia și magia – s-au afirmat ca expresii ale tradiției ezoterice evreiești autentice. Cele mai importante lucrări ale acestei perioade au fost dedicate explicării ezotericului în tradiția evreiască; ca atare, și ele au fost scrise în manieră ezoterică și și-au tănuit, până într-un punct, semnificația internă.

Înflorirea pe care a cunoscut-o ezoterismul în secolul XII nu se rezumă la o singură mișcare aparținând lumii iudaice. Acesta a apărut ca element central în lucrări de orientare diferită și chiar opusă uneori – în *Sefer Habahir*, în comentariul lui Rabbi Abraham Ibn Ezra la Tora și în *Ghidul rătăciților* al lui Maimonide. Această tendință a continuat de-a lungul secolului XIII, spre exemplu în scrierile lui Nahmanide. Oricum, în acest secol și în special în secolul XIV, restricțiile ezoterice au început să fie puse la încercare și încălcate, parțial ca urmare a scrierii zecilor de comentarii asupra aspectelor tainice ale ezotericului în secolele XII și XIII. Ascensiunea ezoterismului în aceste secole este un fenomen care trebuie explicat. De ce au înflorit învățăturile ezoterice în această perioadă și care este mecanismul ce a dus la dezvăluirea lor? Putem considera, pe bună dreptate, secolele XII și XIII drept perioada ezoterismului și a dezvăluirii lui. Istoria ezoterismului din aceste secole reliefează tensiunea dintre tănuire și revelare inerentă ideii de ezoteric. Putem postula de la început că declararea existenței ezotericului reprezintă începutul dezvăluirii sale. Un secret păzit, prin însăși natura sa, este unul a cărui existență, și nu doar conținut, rămâne necunoscută tuturor, mai puțin celor pe care îi privește direct. Dar, după cum vom vedea, ezotericii Evului Mediu au considerat că este important să păzească ezotericul și, în același timp, să-i denunțe existența. Așadar, în această perioadă, învățătura ezoterică poartă pecetea tensiunii nesoluționate dintre tănuire și revelare. Acest eseu se va axa pe ezoterismul secolelor menționate. Oricum, trebuie să analizăm mai întâi

formele timpurii pe care le cunoaște ezoterismul în tradiția evreiască, așa cum apar acestea în sursele talmudice și în scrierile ezoterice de început – în literatura hekhalot⁷.

⁷ Concepții de natură ezoterică se găsesc în literatura celui de-al doilea templu. Gândirea medievală nu a fost influențată de aceste materiale; prin urmare, nu vor face obiectul discuției noastre. Pentru a afla mai multe despre ezoteric în literatura celui de-al doilea templu și în scrierile Sectei de la Marea Moartă, vezi I. GRUNEWALD, *From Apocalypticism to Gnosticism*, Frankfurt a/M 1988, p.53-64. Vezi și comentariile lui Gershom SCHOLEM, *Jewish Gnosticism, Merkabah Mysticism and Talmudic Tradition*, New York, 1960, p. 3-4.

2. PARADOXUL EZOTERISMULUI: „Și nici despre Car de unul singur“

Textul clasic care a pus bazele existenței unui tărâm de cunoaștere nerevelată în tradiția iudaică este Mișna, în tratatul Hagiga:

„Nu este permis să se vorbească în fața a trei persoane despre relațiile sexuale interzise, nici despre lucrarea Creației în fața a două persoane, nici despre Car în fața unei singure persoane, decât dacă este un înțelept care să înțeleagă de unul singur“. (Mișna. Hagiga 2:1, traducerea după Abraham, p.59).

Mișna, mai mult decât oricare altă sursă, a conferit autoritate halakhică prezumției de existență a unei dimensiuni secrete a tradiției. Nu e de mirare faptul că mulți ezoterici și-au numit învățăturile „*ma'asei merkabah*“ („lucrarea/viziunea Carului“). Analiza Mișnei a determinat o serie de introspecții. Sfera de cunoaștere la care accesul discipolilor este restricționat și interzis este corelată cu anumite părți ale Scripturii. „Lucrarea (=viziunea) Carului“ și „lucrarea (=povestirea) Creației“ se referă la capitolele introductive din Geneză și respectiv Ezekiel, după cum se arată într-un alt fragment din Mișna⁸. Expunerea acestor fragmente în afara unor cercuri închise, limitate, este interzisă. Mișna interzice răspândirea secretelor care se află nu la nivelul exegetic profund, ci în anumite texte⁹. La acest nivel, se poate deja conchide că ideea conform căreia întreaga Scriptură are un nivel ezoteric ascuns, care funcționează în paralel cu semnificația sa revelată – idee de mare importanță în Evul Mediu – nu își găsește corespondent în literatura talmudică. Pe lângă

⁸ Vezi *Misna*, Megillah 4:10.

⁹ Talmudul definește „lucrarea creației“ drept fragmentele din Geneză în care se relatează creația. Pentru o imagine a diverselor dispute referitoare la fragmentele care sunt definite drept „*ma'asei breisit*“ („lucrarea creației“), vezi B. LIFSHITZ, „Expounding the Work of Creation“, *Jerusalem Studies in Jewish Thought* 3, 4 (1984), p. 513-524 (ebraică).